

Grafické vyjadřování Fandomu před rokem 1990

(RNDr. Zdeněk Rampas)

Začnu jako v reklamě, i když už nevím, čeho se týkala:

Představte si svět bez Internetu, svět, kde cestování je drahé a kde se přes většinu hranic stejně nedostanete bez několik let získávaných povolení, sebe v tomto světě, kde neumíte žádný cizí jazyk, alespoň ne takový, ve kterém by byly dostupné věci, které vás opravdu zajímají, a hlavně si představte sebe takového, že vám toto vše připadá naprosto normální a nečekáte během svého života žádnou podstatnou změnu.¹

Takže jsme se, pokud je pro vás tato představa vůbec možná, ocitli někde v polovině sedmdesátých let, několik let před dobou, kterou jsem rozebíral na své minulé přednášce o fanzinech. Tehdy brali rozum lidé, kteří za pět let budou zakládat československý fandom a budou se muset nějak vypořádávat i s jeho grafickou prezentací. Oni však nebyli nepopsané listy, většinou šlo o čtenáře a často i sběratele všeho fantastického a fantaskního, co zde v ČSSR vyšlo od druhé světové války.²

Během této přednášky stručně nahlédneme, co dotyčné fanoušky, budoucí členy prvních SF klubů, mohlo po grafické – chcete-li obecněji vizuální – stránce ovlivnit. Brzy se budou muset zamýšlet nad tím, jak budou vypadat jejich fanziny, kongresové/conové visačky a tak dále a tak podobně.

Podívejme se nejprve, co tak mohl běžný fanoušek fantastiky znát. Ne každý trávil čas obíháním antikvariátů, ne každý měl tu možnost jako já, když jsem se během studií v druhé polovině sedmdesátých let snažil nahlédnout do každého z desítky pražských antikvariátů alespoň jednou týdně.

Sběratelsky cenné věci se už tehdy objevovaly jen výjimečně, ale bylo možné získat knihy, které okolo roku sedmdesát ještě stihly vyjít podle nakladatelských plánů sestavených v období uvolnění.

A pokud první SF kluby vznikaly (mezi jiným i proto), aby si jejich členové navzájem půjčovali své úlovky, nebylo pak ani nutné, aby každý sehnal a měl vše.

¹ Kupodivu to nebylo dané jen nějakou naší lokální omezeností či špatným přístupem k informacím, i fantastové jako A. C. Clarke vidí ve světě za sto let Sovětský svaz možná trochu otevřenější, ale s vládou a občany stále přesvědčenými o tom, že oni jsou budoucností lidstva. Extrémní levice vždy lépe zvládala propagandu a přesvědčování než realizaci svých slibů nebo dokonce ideálů, to se ostatně nezměnilo.

² A v případě klasiky, jako byly knihy H. G. Wellse, či verneovky v té době vycházely podobně jako dnes ve stále nových vydáních.

Začneme rokem **1946**. Vidíme pozůstatky první republiky a její estetiky nalézané v knihovnách prarodičů a už zmíněných antikvariátech. Připomínám, že můj výběr preferuje věci zajímavé obsahově, které mají navíc nějak inspirující a s obsahem bezprostředněji korespondující obálku.

Začínám takto pozdě, protože mám za to, že do té doby se o SF u nás nic moc nevědělo a SF romány do té doby se chápaly a nazývaly jako utopické, termín vědeckofantastická literatura, který se začal používat u nás, byl překladem a odpovědí na západní termín *science fiction* kontaminovaný ruštinou a jejím „naučnaja fantastika“.³

V roce **1947** nás může zaujmout Jiří Wolk (a jeho Kapitán Nemo, vzpomeňte si na něho a jeho výtvarné pojetí, až se dostaneme k Rotreklově realizaci) nebo F. Fiala (Uran, Uran 235 a o rok dříve Narovnaná zeměkoule). Kdyby dostali šanci, asi by dokázali zviditelnit klukovské sny (myslím tedy sny mladých techniků a přírodovědců).

V roce **1948** už je vydávána jen prověřená klasika, k dispozici je ještě pár věcí, které se dostaly do distribuce do konce února.⁴

Mezi roky **1949** až **1954** vychází minimum knih, vesměs ruských, pro děti a celkově nepříliš zajímavých.

Konečně roku **1955** a zvláště pak v roce **1956** začínají vycházet ambicióznější knihy, jejichž obálky trochu korespondují s obsahem.

Babulovy, Běhounkovy a Lemovy knihy budou v následujících letech vycházet v řadě reedic. Byly chápány jako knihy pro mládež a dospívající a ti se rodili a dorůstali stále noví.

V roce **1957** už bylo možné, aby vyšel americký autor, a sebestřední soudruzi, kteří jen před nedávnem odhodili pochodně, kterými zapalovali hranice s nevhodnými knihami⁵, uvěřili, že Bradbury píše o USA.

Objevuje se edice Kapka (dnes už se asi neví, že to byl akronym Knihovna pro každého).

1958 vidíme reedice, budu to muset urychlit, tento průřez má být jen pro navození kontextu.

1959 SF ilustrují malíři jako Kamil Lhoták.

³ Karel Čapek jistě netušil, že si Válku s mlouky jednou někdo zařadí mezi science fiction, a myslím, že to nenapadlo ani J. M. Trosku.

⁴ Dochovala se vzpomínka na Marii Majerovou, která když přebírala, jako národní správce, jedno z velkých pražských nakladatelství (snad Vilímkovo), nechala sešrotovat celý jeho sklad, když ovšem předtím poslala nakladatelského zřízence, aby od každé knihy dal jednu stranou a donesl je do jejího domu. Ondřeji Neffovi to vyprávěl Bohumil Straka, fotograf, který byl u toho.

⁵ Vše jen metaforicky, veřejné pálení knih bylo zdiskreditováno nacisty, u nás se nevhodné knihy odvažely jako surovina do papíren.

1960 Adam Hollanek, o 30 let později se stane šéfem polského SF magazínů Fantastika.

Planeta Eden, další Lhoták na obálce výsostně technologické SF, asi si přečetl jen začátek...

1961 Vejdělkův *Návrat z ráje*, budoucí šéfredaktor SNDK napsal moderní českou SF, dokonce v ní jsou vysoce důležité počítače (vlastně umělá inteligence). Ještě před pár lety byla kybernetika buržoazní pavěda.

Objevuje se edice *ddd*, Dobrá dobrodružná díla, mám dojem, že v tom vymezení chybí slovo sovětská, ale to možná bylo zahrnuto ve slově „dobrá“.

Dostali jsme se do roku **1962**, pro vnímání sci-fi (tehdy vědeckofantastické literatury) u nás roku celkem revolučního.

Vyšel Lemův *Návrat z hvězd*, po kterém už nebylo možné pokládat VF za čtení pro dospívající a mládež (vedle filosofických se tam řeší i problémy dospělých), a pak sbírka **západní**, přímo **americké SF** *Labyrint* sestavená Adolfem Hoffmeisterem.⁶

Jde o knihu po všech stránkách zajímavou a průkopnickou. V osmačtyřicetistránkové předmluvě má ještě editor potřebu vysvětlovat a hájit úlohu vědecko-fantastické literatury, dokonce vyzývá čtenáře, aby mu napsali, kdyby přišli na lepší název tohoto literárního druhu⁷. Dvě stránky předmluvy jsou věnovány výběru ilustrací. Zde se Hoffmeister, žijící v té době v Paříži, zaštiťuje názory tehdy vlivného francouzského komunistického umělce Luise Aragona. Ten popisoval počínající sovětský (barevný a fotografický) kosmický hyperrealismus (dnes bychom to nazvali takto, to slovo tam ale nepadne) jako *ústup z dráhy vytyčené realismem a projev duchovní nemohoucnosti*. Hoffmeister se přidává a považuje takové zpodobňování *za hřích proti skutečnosti*. Odmítá malířem vylhané krajiny, *o kterých malíř předstírá, že je viděl a maloval v měsíčním plenéru*.⁸ Na milost vzal koláž pro její *ironický spodní tón, záměrně karikující zkreslení* (a možná také proto, že to byla jeho nejvlastnější metoda tvorby). *Labyrint* tedy ilustrovali dodnes známí výtvarníci jako Ota Janeček, Josef Istler, Vladimír Fuka nebo Mikuláš Medek, a já dodávám, že po hříchu hlavně jim vlastní abstraktní malbou.

⁶ Bohužel v nákladu na tehdejší dobu malém, 8 tisíc výtisků.

⁷ *Labyrint*, 1962, str. 18.

⁸ *Labyrint*, 1962, str. 36

Nedomnívám se, že tato předmluva měla takový vliv pro to, že abstraktní kresba na obálkách SF následně převládala, ona byla určující i v mainstreamu⁹. Spíše jde o všeobecný projev stylu 60. let.

Rok **1963** je významný vydáním *Obchodníků s vesmírem* a knihy *Šest dnů na Luně I*, kde Teodor Rotrekl po svém řešil Aragonův spor pravdivosti a realističnosti...¹⁰

Roky **1964** až **1967** znamenaly pozvolné uvolňování poměrů až po první jinotajné kritiky poměrů, příkladem může být *Blažený věk* Jiřího Marka (známého hlavně díky jeho i zfilmovaným *Hříšným lidem města pražského*, prvorepublikové to detektivní sérii).

Zajímavou sbírku SF povídek *Příběhy z třetího času* napsal a v roce 1967 vydal budoucí disident Jaromír Šavrdá. Pro fanoušky je cenná i svým SF zvířetníkem, ve kterém shrnul a uvedl do souvislostí skoro vše, co mohl český čtenář té doby znát.

Poprvé také vyšla kultovní sbírka hororů *Tichá hrůza*.

V tomto roce vychází druhá sbírka západní SF, Labyrintem inspirovaný – co se formátu i výběru ilustrátorů týče – *Tunel do pozitří*. Tato kniha ale byla námětově pestřejší a vyšla ve větším nákladu (dvacet tisíc výtisků), takže byla ještě za deset let mezi fanoušky na rozdíl od Labyrintu známá a dostupná.

V roce **1968** měla společnost jiné starosti než SF, a tak je tento rok pamětihodný hlavně dokončením slavné Součkovy trilogie *Cesta slepých ptáků*.

V letech **1969** až **1970** vycházejí věci, které se podařilo prosadit a připravit, než prověření soudruzi obsadili všechny posty v nakladatelstvích. Nicméně ani potom SF neupadla do absolutní kletby a nevycházení jako v první polovině padesátých let. Pravda, české autory zastupovali hlavně Ludvík Souček a František Běhounek, ale už v roce **1972** mohl vyjít *Den trifidů*, jen v něm byl Sovětský svaz nahrazen Čínou.¹¹

Po roce 68 bylo hodně významných malířů a ilustrátorů odklizeny do redakcí dětských časopisů, aby si tam v jakémsi vnitřním vyhnanství odčinili svá zakolísání od dodatečně stanovené linie strany. To sice vedlo k opravdu k vysoké umělecké a estetické úrovni tehdejších časopisů (po grafické stránce), ale opět chyběl technicky popisný pulp, který by k tehdejší technooptimistické SF patřil organičtěji.

V roce **1973** na Slovensku vychází *Hobit*, ale zcela zapadl. Nicméně povšimněte si bezmála realistické kresby (Aragonovi by se udělalo špatně, jak bylo možné realisticky kreslit

⁹ Abstrakce až na občasná volání po socialistickém realismu byla pro všechny jaksi bezpečnější.

¹⁰ Laicky řečeno, bylo zjevné, co zobrazuje, ale nijak to nepřipomínalo fotografii.

¹¹ Je smutné, že současné reedice si často nedají práci s uvedením podobných úprav na pravou míru.

něco, co neexistuje, nebo je jen ve fantazii tvůrce a možná i čtenáře) a porovnejme to s Šalamounovým pojetím českého vydání tuším v roce 1979.

Ludvík Souček vydal svou sbírku *Zájem galaxie*, kde ale nesměla být titulní povídka. Přečtěte si ji, je krátká a dobrá.

Rok 1976 považuji za zlomový. Vyšel *Experiment pro třetí planetu*, jímž česká SF překonala trauma okupace a normalizace, tedy Jaroslav Veis¹² a nikoli Ondřej Neff je pro mě počátkem moderní SF před rokem 90.

Dalším významným počinem toho roku bylo, že se podařilo vydat *Vlak do pekla*, sbírku skutečně moderní angloamerické SF. Zasadil se o to Oldřich Černý, po roce 1993 pět let šéf české rozvědky.

Okolo roku 1977 vychází hodně západní SF na Slovensku, asi důsledek toho, že kulturní politika nebyla řízena tolik centralizovaně jako ostatní složky života.

V roce 1978 fanouškovské národní obrození došlo tak daleko, že šéfredaktor prestižního magazínu *Světová literatura*, autor SF Zdeněk Volný (stal se jím o rok dříve), zde zavedl Scifi rubriku. Na nátlak kovaných soudruhů ji brzy zase musel zrušit, ale SF ve Světovce vycházet nepřestala.

A máme tu rok 1979, vychází *Nonstop* a *Těžká planeta*, byl založen první československý SF klub.

Pominul jsem inspiraci filmem a filmovými plakáty, ale filmové SF bylo tehdy dostupné pramálo. Tedy těch „echt“ scifi jako byla Ikarie XB1. Vznikaly zde kouzelné filmy Karla Zemana, díla vrcholně stylizovaná, které nelze napodobit, jen snad plagovat, a pak zde byla macourkovská tradice bláznivých SF komedií. Přes své nesporné kvality zkreslovaly představu o tom, co ve skutečnosti (tedy širším světě) SF doopravdy je a znamená.¹³

V Brně se dala chytit Vídeň¹⁴, kde vysílali Star Trek...

Tímto předlouhým úvodem jsem chtěl zejména doložit, že stejně jako u autorů SF literatury,¹⁵ ani její ilustrátoři do roku 1982 nevytvořili žádnou školu, šlo o dav osamělých solitérů míjejících se v času i prostoru.

¹² Spolu se zamlčovaným Alexandrem Kramerem.

¹³ Už Hoffmeister ji vykládal jako nedílnou součást americké lidové kultury, viz předmluva knihy *Labyrint*. Mám za to, že tehdy se ještě nerozlišovala lidová a popkultura.

¹⁴ To znamená sledovat televizní vysílání Rakouska.

¹⁵ O. Neff: *Něco je jinak*, Praha: 1981.

A doklopýtal jsem tedy do roku vzniku ČS fandumu.

Jeho počáteční rozvoj byl velmi pomalý, ale to exponenciální křivka na začátku bývá. Takže v letech **1979** až **1981** mnoho grafického vyjadřování nebylo, a hlavně se prakticky nedochovalo. Šlo předně o pozvánky na klubové pořady, v podstatě ručně psané plakátky a ozdobná záhlaví dopisů při meziklubové korespondenci, připomínám, že vše písemné bylo distribuováno papírovou šnečí poštou.

Zvrat nastal v roce **1982**, kdy v Pardubicích uspořádal SF Klub Samalandr první „Parcon“. Najednou bylo třeba vytvořit visačku, vydat sborník, namnožit program konference...

V témže roce také vyšly první dva fanziny (Villoidus a teplický Věstník), o tom jsem mluvil minule¹⁶, ale opakování je matka moudrosti.

Když na to kouknete trochu kriticky, tak zatím nic moc, ale co chtít po studentech technických oborů v době před osobními počítači a jejich možnostmi.

Obrat nastal v roce **1984**, když pořadatelé Parconu získali ke spolupráci Václava Houfa, pozoruhodného výtvarníka, působícího v Brně. V tu dobu spolupracoval s hudební skupinou Progres 2, která měla v některých svých dílech blízko k vesmíru, například v albu *Dialog s vesmírem*. Vedle toho roky kreslil svůj komiks o Apokrise a jeho fragmenty používal v části své tvorby související s SF nebo když jej lidé z fandumu požádali o pomoc s grafickým vyjádřením svých akcí. Tak v letech **1984** a **1985** vytvořil 4 navazující plakáty, které pak v následujících letech zdobily stěny často i hodně nepravděpodobných kanceláří a úřadoven a dávaly najevo, že tady někde pracuje fanoušek SF a účastník Parconu.

Fandom ale jen pasivně nečekal, kdy mu pomůže někdo z etablovaných výtvarníků. Už v tomto roce (1984) začal hledat talenty prostřednictvím svých soutěží.¹⁷ Jednu z prvních vyhlásil fanzin Ufik v kategoriích:

1. *Ilustrace k libovolné vědeckofantastické povídce /jednobarevně, A4, nutno uvést název povídky a jejího autora/.*

2. *Kresba, malba, grafika na téma "Člověk a vesmír" /A4-A3/.*

3. *Sci-fi humor /černobílé, pokud možno tuší, A5/.*

V prvním ročníku byla nakonec vyhlášena jen třetí kategorie, ve které se umístili:

¹⁶ Přednáška *Fanziny před rokem 90*.

¹⁷ Fandom měl „dlouhou“ tradici povídkových soutěží: O Huňáče zeleného (SFK Villoidus), Cena Karla Čapka (SFK Salamandr), aby získal povídkový obsah pro fanziny, a podobně začal řešit i nedostatek výtvarných děl.

1. Milan Lipovský, 2. Miloš Krmášek, 3. Ing. Mojmír Spusta

O rok později již za hodnocení stály dvě kategorie, opět Kreslený humor¹⁸ a přibyla Ilustrace:

1. Ing. Arch. Karel Cvrček - Clarke: Kdybych na tebe zapomněl, Země, Střílejte veverka, Nesvadba: Einsteinův mozek

2. Jiří Hiršl - Clarke: Zpráva o třetí planetě, Maelström II, Případ s časem, Kdybych na tebe zapomněl, Země, Pomíjivost

3. Josef Repka - Clarke: Stěna z temnoty, Devět miliard božích jmen, Souček: Bohové Atlantidy

3. Jiří Havlín - Keyes: Růže pro Alegernoon, Wells: Země Slepců

3. Pavel Žáček - Lem: Profesor A. Dounda, Futurologický kongres

Třetí ročník soutěže uspořádal¹⁹ Sci-fi klub Praha 10, vítězové byli vyhlášováni na slavnostním pořadu v pražském Planetáriu. Jedním z nich byl pro další vývoj fandomové grafiky a designu Brňák Karel Soukup (např. tvůrce vzhledu knih nakladatelství AF 167).

Václav Houf byl první z velké trojky grafiků spolupracujících s fandomem před rokem 90.

Dalším v pořadí, když spolupráci zúžíme na Parcony, byl Teodor Rotrekl a po něm následoval Kája Saudek.

Pro jistotu připomenu, že v prvních letech, kdy se fandom začal výtvarně projevoval, zde panovaly zcela jiné poměry. Podmínky, za kterých si kluby tuto specifickou složku svého sebeprojektivování zajišťovaly, byly mnohem složitější než dnes, což s sebou ale paradoxně přinášelo i některé výhody.

Fanouškovství některých výtvarníků a deformované ceny práce umělce umožnily třeba to, že Theodor Rotrekl zcela zadarmo vytvořil celou grafiku Parconu 1986. I nijak renomované studio by si za totéž dnes řeklo statisícové částky. Stejně tak Kája Saudek věnoval na obálky fanzinů a klubových samizdatů desítky svých kreseb. Zde zase fandomu nahrávalo to, že byl nepohodlný kulturní politice režimu, přestože se proti němu slovně nevymezoval²⁰, jeho styl kresby a inklinace ke komiksu jej vyřazovala z běžného, komunistickou stranou řízeného kulturního provozu a fanoušci byli jeho skoro jedinými zákazníky (třebaže mnohdy neplaticími).

¹⁸ 1. Jiří Havlín, 2. Milan Kocmánek, 3. Jan Moravec.

¹⁹ Pravděpodobně v roce 1986.

²⁰ Tradiční disidenti byli režimu nepohodlní, protože pravdu verbalizovali, Kája Saudek je dráždil svou pravdou uměleckou.

Na pásmu grafiky Parconů si můžete všimnout postupného přechodu od jednoho umělce ke druhému, žádnému nevadilo přispět v prvním roce třeba jen visačkou a „slávu“ přenechal svému předchůdci. Ono se nakonec na každého dostalo. Všem šlo o společnou věc. Možná jsem dost nezdůraznil, že tohle vše vznikalo zadarmo.

1986 pro poslední Parcon v Pardubicích vytvořil T. Rotrekl celou „korporátní identitu“, od loga, přes dopisní papír, pozvánku až k velkému plakátu.²¹

1987 proběhla organizace Parconu zcela bez pomoci institucí, pravda, byl jen jednodenní, organizátoři nedokázali zajistit dostupné ubytování v Praze. Pavel Nosek a Kája Saudek vytvořili Kočas s barevnou obálkou a Teodor Rotrekl vše ostatní.

Ostravský Parcon **1988**, který se pro jistotu jmenoval SF con, naopak pořádal Klub literární fantastiky ve spolupráci s Kulturním domem Černá louka, takže vše bylo tuze oficiální a povolené, ale výsledek vidíte.

Poslední předrevoluční Parcon **1989** proběhl v Olomouci a jeho příprava probíhala víc ve fanouškovském duchu. Opět se obnovila spolupráce s Kájou Saudkem, který udělal předozadní obálku Kočasu (stejně jako v roce 1987), vnitřní ilustrace jsou z dílny Inky Hanušové (Jelínkové). Barevný plakát vytvořil Teodor Rotrekl.

Bratislavský Parcon **1990** (první na Slovensku) byl připravován ještě za starého režimu, přesto se jej Vlado Srpoňovi podařilo realizovat za nových mocenských a ekonomických podmínek.

Plakát vytvořil Juraj Maxon, autor loga mi není znám.

Mezitím již vyrůstala nová generace výtvarníků přímo ve fandumu. Např. Radek Dojiva byl na vojně v Plzni, kde vznikalo původně samizdatové nakladatelství Laser. Vytvořil zde obálky prvních Laserů už ve formátu A5.

Profesní kroky této nové generace se ale odehrávaly už v nových poměrech po roce 1990, kdy se vše změnilo, protože do věcí vstoupil trh a nutnost se svou prací uživit, potřeba ziskovosti nebo alespoň neztrátovosti subjektů produkujících SF.

Scifistické fanziny dodnes fungují, ale jejich vydavatelé nemohou výtvarníky zaplatit, takže se opět vrátili k amatérskosti. A naopak velké ceny, které už smějí legálně vybírat vstupné (teď se to zase kvůli EET komplikuje), si mohou výtvarníka plakátu dovolit, někdy i zahraničního, ale pokud v tom zůstal prvek fanouškovství, je vždy doprovázen finanční

²¹ Bohužel se nějak pozapomnělo na visačku a ta se příliš nepovedla.

stránkou věci. I tato etapa si zaslouží prozkoumání, ale to už je mimo rámec dnešní přednášky.

Doporučená literatura

Ivan Adamovič a Tomáš Pospiszył: Planeta Eden – Svět zítřka v socialistickém Československu 1948-1978 (Arbor vitae, 2010)

Doprovodné soubory

SF knihy.ppsx

Fandom a grafika.ppsx

Ukázky fanzinů.ppsx

Parcony 1982-1990.pdf

Webové zdroje

<http://fanziny.4fan.cz>

<http://interkom.vecnost.cz>